

Diferenciace motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství?*

Jana Chaloupková**
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Abstrakt: *Stat' se zaměřuje na zkoumání příčin rostoucí mimo-manželské plodnosti. Vychází z dat výzkumného šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství (SEPM) provedeného v roce 2006 v Sociologickém ústavu AV ČR. Tato data umožňují na mikroúrovni poodkrýt důvody, jakými neprovdané matky vysvětlovaly svoji vlastní rodinnou situaci při narození prvního dítěte. Analýza identifikovala tři typy motivací neprovdaných matek: nesouhlas/absence partnera, liberální postoje a pragmatické (ekonomické) důvody. Jednotlivé skupiny neprovdaných matek se lišily nejen postoji k manželství, ale i tím, jak vnímaly budoucnost vztahu s otcem dítěte. Příslušnost k jednotlivým skupinám souvisela s tím, jestli žena v době narození prvního dítěte žila v nesezdaném soužití s jeho otcem, s vyšší vzdělání a jejím věkem při narození prvního dítěte. Skupiny neprovdaných matek mají navíc rozdílné vyhlídky do dalšího rodinného života. V druhé části se příspěvek zaměřuje na to, jaké partnerské uspořádání považují neprovdané matky za ideální. Data SEPM ukazují, že velká část neprovdaných matek preferuje manželský svazek po předcházejícím nesezdaném soužití.*

*Data a výzkum - SDA Info 2007, Vol. 1, No. 2: 127-140.
(c) Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2007.*

Úvod

Nárůst mimomanželské plodnosti a pokles sňatečnosti patří mezi nejvýraznější změny demografického chování, ke kterým dochází v České republice od počátku 90. let. Zatímco na počátku 90. let dosahoval podíl dětí narozených mimo manželství hodnot kolem 10 %, v současné době se v České republice rodí mimo manželství již každé třetí dítě [Šalamounová, Šamanová 2006]. Významnou charakteristikou

* Tento text vznikl v rámci projektu cíleného výzkumu „Sociální a ekonomické charakteristiky mimomanželské plodnosti v České republice po roce 1989“ podpořeného GA AV ČR č. 1QS700280552.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Jana Chaloupková, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: jana.chaloupkova@soc.cas.cz.

české mimomanželské plodnosti je její vzdělaností diferenciací (největší podíl dětí mimo manželství se rodí ženám s nízkým vzděláním a nejmenší vysokoškolačkám [Zeman 2006; Šalamounová, Nývlt 2006]) a koncentrací v regionech s vysokou nezaměstnaností [Šalamounová, Nývlt 2006; Nývlt, Šalamounová 2004; Šalamounová, Šamanová 2005]. Varovným znakem je i to, že vysoký podíl dětí narozených mimo manželství se rodí osamělým matkám [Chaloupková 2006].

Nárůst počtu dětí narozených mimo manželství v české společnosti v průběhu 90. let je vysvětlován zpravidla dvěma sadami důvodů: hodnotovými a ekonomickými [srv. Katrňák 2006]. První vysvětlení vychází z teorie druhého demografického přechodu [Van de Kaa 1987; Lesthaeghe, Surkyn 2002] a chápe nárůst nemanželské plodnosti jako projev změny hodnot a důsledek rostoucího individualismu ve společnosti. Nárůst počtu dětí narozených mimo manželství v České republice je spojován se zvyšováním obliby nesezdaného soužití. Podle těchto vysvětlení by nositeli změn demografického chování měli být především mladí vzdělaní lidé zastávající liberální hodnoty. Manželství by tedy mělo ztrácet atraktivitu především pro vysoce vzdělané a ekonomicky nezávislé ženy. Silná negativní souvislost české nemanželské plodnosti se vzděláním a ekonomickou situací regionu však ukazuje spíše k vysvětlením, která zdůrazňují vliv ekonomických faktorů na rodinné chování [Rychtaříková 2003, 2006; Katrňák 2006]. Tato vysvětlení spojují pokles sňatečnosti a růst mimomanželské plodnosti s nejistotou na trhu práce a růstem ekonomických těžkostí některých sociálních skupin. Katrňák [2006] považuje nárůst počtu svobodných matek v současné české společnosti za důsledek systému sociálních dávek, který demotivuje lidi s nízkým příjmem uzavírat sňatky. Ekonomické výhody přináší svobodný stav zejména v případech, pokud žena žijící fakticky v nesezdaném soužití pro účel vzniku nároku na vyšší sociální dávky předstírá, že je samoživitelkou. Tato strategie se nejvíce vyplatí párům, které žijí z jednoho příjmu nebo z podpory v nezaměstnanosti, a rodinám s více dětmi [Soukupová, Sunega 2006]. Zahraniční kvalitativní studie dokládají, že i pro ženy s nízkým vzděláním představuje nízkokvalifikovaný muž s nejistým postavením na trhu práce nepříliš atraktivní partii pro manželství. V případě, že otec dítěte nemá stabilní zaměstnání a příjem dostačující k ekonomickému zajištění rodiny, odkládají ženy raději vstup do manželství na neurčito, až se jeho ekonomická situace zlepší [Walter 2001; Edin 2000]. Další studie poukazují na to, že pro mladé ženy s nízkým vzděláním, jejichž vyhlídky na trhu práce jsou nejisté, může svobodné mateřství (a to i v případě, že dítě vychovávají samy) představovat krátkodobé řešení nejisté životní situace [Friedman, Hechter, Kanazawa 1994; Vašková 2006].

Shrneme-li, můžeme očekávat, že ekonomické i hodnotové faktory budou mít v různých společenských vrstvách různý vliv. O diferenciaci motivů mimomanželského mateřství v České republice svědčí studie Hamplové a Řehákové [2006], která zkoumala vztah mimomanželské plodnosti a ekonomické situace v regionu. Tato studie dokládá, že v regionech s vysokou nezaměstnaností se zvyšuje riziko mimomanželských porodů u velmi mladých žen, zatímco v oblastech s lepší ekonomickou situací je věk neprovdaných matek vyšší. Zatímco v prvním případě se patrně jedná o ženy, pro které představuje svobodné mateřství strategii, jak se vyrovnat s nedostatkem jiných životních příležitostí, starší neprovdané matky, které jsou pravděpodobně lépe ekonomicky zajištěné, mohou motivovat k porodu dítěte mimo manželství jiné než ekonomické důvody [Hamplová, Řeháková 2006].

Můžeme tedy předpokládat, že ekonomická nejistota a nízké výhody manželství hrají větší roli pro ženy s nižším vzděláním (jejichž partneři jsou většinou také nízkokvalifikovaní). Naopak očekáváme, že neprovdané matky s vyšším vzděláním budou klást větší důraz na hodnotové faktory, snahu udržet si vlastní nezávislost a budou odmítat manželství jakožto zastaralou instituci. V tomto článku si klademe otázku, jaké důvody vedly neprovdané matky k tomu, že nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství. Jeho cílem je identifikovat sociální charakteristiky skupin žen, které zdůvodňovaly svoji rodinnou situaci při narození prvního dítěte podobným způsobem. Dále se budeme věnovat tomu, jaké partnerské uspořádání považují ženy, které měly první dítě jako neprovdané, za ideální.

Použitá data

Unikátní zdroj dat pro zkoumání příčin mimomanželské plodnosti poskytuje specializované reprezentativní výzkumné šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství (SEPM), které bylo realizováno v roce 2006 jako součást projektu Sociální a ekonomické charakteristiky mimomanželské plodnosti, jehož nositelem je Sociologický ústav AV ČR. Tento výzkum se zaměřoval na ženy, jejichž první dítě se narodilo po roce 1995 (tj. na ženy s dětmi mladšími 10 let), tak aby bylo zachyceno rodinné chování žen realizované již v nových sociálně-ekonomických podmínkách po roce 1989. Na rozdíl od standardních demografických statistik tato data poskytují informaci o tom, zda neprovdaná matka žila v době narození dítěte společně s otcem dítěte a především přinášejí informace pro zkoumání motivace a rozhodovacích procesů vedoucích k rození dětí mimo manželství. Data byla sbírána na základě kvótního výběru¹ ve dvou vlnách. V první vlně, která proběhla v březnu 2006, bylo dotazováno 1034 žen. V druhé vlně šetření, která se uskutečnila na přelomu června a července 2006, bylo dotázáno dalších 155 žen. Z důvodu zachování reprezentativity vzdělanostní struktury respondentek nebyl do konečného souboru zahrnut dověběr vysokoškolaček z druhé vlny. Celkový datový soubor obsahuje 1160 dotazovaných žen. Při narození prvního dítěte bylo neprovdaných 27 % dotázaných žen (312). Z celku neprovdaných žen bylo 91 % svobodných, 7 % rozvedených a 2 % ovdovělých.

Důvody, proč před narozením prvního dítěte neuzavřely manželství

Ženám, které byly při narození prvního dítěte (případně dalšího dítěte) neprovdané, byla ve výzkumu SEPM předložena sada deseti výroků charakterizujících možné důvody, proč nevstoupily před narozením dítěte do manželství. Byly požádány, aby posoudily, nakolik tyto důvody odpovídaly jejich situaci před narozením dítěte. Dále měly vybrat, jaký z těchto důvodů byl pro ně nejdůležitější. Tyto otázky byly neprovdaným matkám pokládány zvlášť pro první (nejstarší) dítě, pro druhé a poté pro nejmladší dítě. V tomto textu analyzujeme pouze situaci při narození prvního (tj. nejstaršího) dítěte.² Zaměřujeme se zde nejen na ženy, které byly při narození prvního dítěte svobodné, ale na všechny ženy, které byly v době narození dítěte prvního pořadí neprovdané (tj. i na rozvedené či ovdovělé).

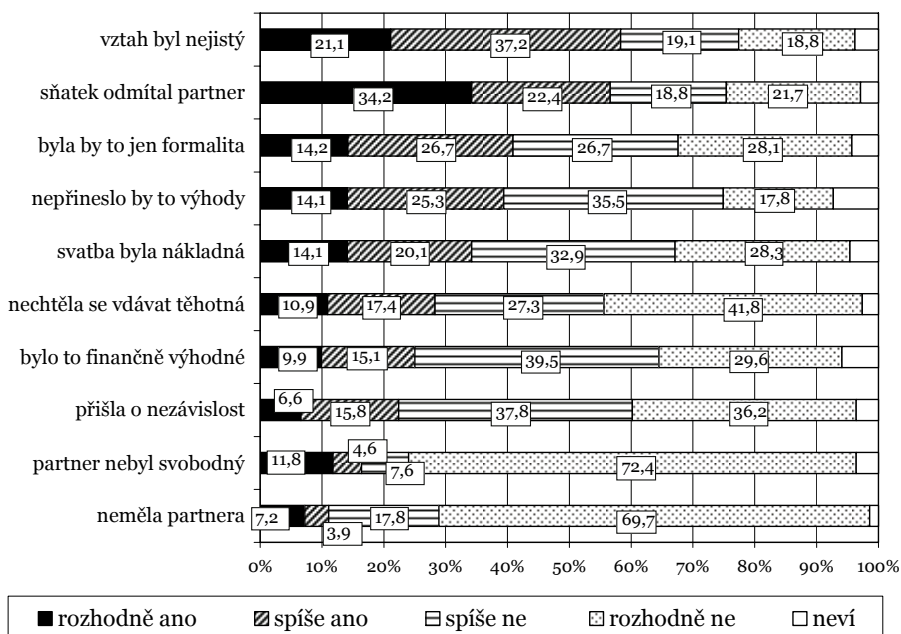
Největší podíl – téměř 60 % – neprovdaných žen uvedl, že nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství, protože si nebyly jisté budoucností

vztahu s otcem dítěte a protože otec dítěte sňatek odmítal (graf 1). Přibližně 40 % žen odpovědělo, že se před narozením prvního dítěte neprovdaly, protože manželství je zbytečná formalita a nepřináší žádné výhody. Jen každá čtvrtá dotázaná připustila, že zůstat neprovdaná bylo pro ni finančně výhodnější. Přibližně třetina neprovdaných žen odpověděla, že se nechtěly vdávat těhotná a že je odrazovaly náklady spokojené s uspořádáním svatby. Ztráty svobody a nezávislosti v manželství se obávalo 22 % dotázaných. Méně častými důvody bylo neukončené předchozí manželství partnera (16 % dotázaných) a rozchod s otcem dítěte (11 % dotázaných).

S výrokem, že manželství je zbytečnou formalitou, souhlasily nejsilněji vysokoškolačky. Neprovdané matky s vysokoškolským vzděláním rovněž častěji uváděly, že manželství nepřináší žádné výhody, a obávaly se, že by v manželství ztratily svoji nezávislost. Naopak ženy s nižším vzděláním výrazně častěji přiznávaly, že nevstoupily do manželství, protože to odmítal jejich partner. V dalších důvodech se ženy s různým vzděláním příliš nelišily.

Je pochopitelné, že uváděné důvody výrazně závisí na situaci, ve které byla žena v době před narozením prvního dítěte. Jiné podmínky pro rozhodování (pokud vůbec mohla zvažovat různé alternativy) měla žena, která v době, kdy otěhotněla, neměla stálého partnera nebo žila v nestabilním partnerském vztahu, jiné měly

Graf 1. Neprovdané matky: důvody, proč před narozením prvního dítěte neuzavřely manželství

Zdroj: Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006, SOÚ AV ČR. N=303-304.

ženy žijící v pevném dlouhodobém partnerském svazku. Data SEPM ale bohužel neposkytují informaci o tom, jestli bylo těhotenství plánované nebo nikoli. Důležitou informací, kterou toto šetření přináší, je rodinná situace ženy při narození dítěte. Podle dat SEPM žila v době narození prvního dítěte v nesezdaném soužití s otcem dítěte pouze přibližně každá druhá neprovdaná matka.³ Ženy, které žily s otcem dítěte v nesezdaném vztahu, častěji souhlasily s výroky, které odmítají instituci manželství. Přikláněly se k tomu, že sňatek je zbytečná formalita, a uváděly, že sňatek neuzavřely, protože to pro ně nebylo výhodné. Častěji rovněž přiznávaly, že se nechtěly vdávat těhotné a že svatba je příliš nákladná. Naproti tomu osamělé matky častěji uváděly, že partner odmítal sňatek, byl ženatý, že si nebyly jisté budoucností vztahu nebo že jejich vztah skončil již před narozením dítěte. Jediným důvodem, kde se postoj nesezdaně žijících a osamělých matek shodoval, byla obava ze ztráty nezávislosti.

Vzhledem k tomu, že je pravděpodobné, že v každém konkrétním případě působilo více (s různou vahou) důvodů současně, zaměřili jsme se spíše než na interpretaci souhlasu nebo nesouhlasu s jednotlivými položkami na to, zda je možné v uváděných důvodech odhalit nějakou strukturu. Je možné rozlišit skupiny žen, které odpovídaly podobně? A pokud ano, co je pro tyto skupiny charakteristické?

Typy motivací neprovdaných matek

K rozlišení těchto skupin byla použita shluková (klastrová) analýza. Tato metoda umožňuje rozřadit neprovdané matky do skupin na základě podobnosti či nepodobnosti důvodů, proč před narozením prvního dítěte nevstoupily do manželství.⁴ Jejím cílem je najít „shluky“ dotázaných, které jsou homogenní z hlediska profilu odpovědí.

Z této analýzy vyplývá, že můžeme rozlišit tři základní skupiny důvodů svobodného mateřství: 1) neochotu/absenci partnera, 2) liberální hodnoty a postoje a 3) pragmatickou (většinou finanční) motivaci. Na základě těchto důvodů můžeme rozlišit neprovdané matky do tří skupin: „nedobrovolně svobodné“, „liberální“ a „pragmatické“. Tabulka 1 ukazuje podíl žen, které souhlasily s tím, že daný důvod odpovídal jejich situaci v době narození prvního dítěte, rozříděné podle vytvořených klastřů. K ověření validity klastrového řešení jsme členství v klastrech porovnali s informací o tom, zda neprovdaná matka žila v době narození prvního dítěte v nesezdaném soužití s jeho otcem. Poslední řádek tabulky 1 ukazuje, že typ motivace mimomanželského mateřství úzce souvisí s rodinnou situací neprovdané matky v době narození dítěte. Zatímco první skupina neprovdaných matek zahrnuje především osaměle žijící neprovdané matky, neprovdané matky žijící v nesezdaném soužití se dělí do dvou skupin s odlišným postojem k manželství a odlišným hodnocením stability vztahu s otcem dítěte.

Skupina 1: Nedobrovolně svobodné matky

První skupinu, postojově nejvíce se lišící od zbývajících dvou skupin, tvoří nedobrovolně svobodné matky. Hlavním důvodem, proč nevstoupily do manželství, byl podle jejich výpovědí nesouhlas partnera. Mezi dalšími důvody, které pro ně byly významné, byl nejistý vztah a neukončené předchozí manželství partnera. Téměř každá pátá z nich se rozešla s otcem prvního dítěte ještě v těhotenství. Naproti tomu

Tabulka 1. Diferenciace motivů svobodného mateřství (podíl odpovědí rozhodně a spíše souhlasím)

	Skupina 1 nedobrovolně svobodné matky	Skupina 2 liberální svobodné matky	Skupina 3 pragmatické svobodné matky
manželství není výhodné	13,4	38,9	68,6
nevdat se je finančně výhodné	2,3	23,4	49,5
svatba je nákladná	11,0	30,3	59,6
odmítal partner	97,7	3,0	77,8
přišla by o nezávislost	5,7	21,0	39,6
partner byl ženatý	31,8	9,9	12,1
neměla partnera	17,0	5,0	12,5
nejistý vztah	54,2	38,8	84,7
nechtěla se vdávat těhotná	3,5	30,7	47,7
manželství je jen formalita	3,5	55,6	62,3
podíl z celku neprovdaných žen	29,5	33,4	37,1
v době narození prvního dítěte žila v nesezdaném soužití	25,8	67,3	58,9

Zdroj: Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006, SOÚ AV ČR.

Poznámka: N=282-302. Dopočet do 100 % tvoří odpovědi rozhodně a spíše nesouhlasím.

důvody týkající se zvažování výhod a nevýhod manželství a postoje k instituci manželství hrály pro nedobrovolně svobodné matky menší roli než pro ostatní skupiny neprovdaných matek. Významnou charakteristikou této skupiny neprovdaných matek je, že odmítaly, že by manželství představovalo zbytečnou instituci. Nesouhlasily ani s tím, že je výhodné být neprovdanou matkou. Můžeme jen spekulovat, zda by, pokud by to „objektivní podmínky“ dovolily, manželství uzavřely. Většinu, téměř tři čtvrtiny, nedobrovolně svobodných matek tvoří tzv. tradiční svobodné matky, tj. ženy, které v době narození dítěte nežily s jeho otcem. Celkově představují nedobrovolně svobodné matky přibližně 30 % dotázaných žen neprovdaných při narození prvního dítěte.

Skupina 2: Liberální svobodné matky

Další skupinu tvoří ženy, které se přikláněly k tomu, že manželství je zbytečná formalita. Založení rodiny mimo manželství nespojovaly primárně s ekonomickými důvody a dalšími výhodami, ale s postojem, že manželství není důležité. Většina z nich žila při narození prvního dítěte s otcem dítěte v nesezdaném soužití (67 %), a navíc na rozdíl od ostatních neprovdaných matek častěji považovaly vztah s otcem dítěte za relativně stabilní. Poměrně nízký podíl z nich uváděl, že důvodem, proč nevstoupily do manželství, byla nejistota ohledně dalšího vývoje partnerského vztahu. Od obou dalších skupin se dále výrazně liší tím, že neuváděly, že by důvodem, proč neuzavřely manželství, byl nesouhlas partnera. Jen třetina z nich uvedla, že když se narodilo jejich první dítě, nežily s jeho otcem ve společné domácnosti. Do této skupiny se řadilo 33 % neprovdaných matek.

Tabulka 2. Nejdůležitější důvod, proč se žena před narozením prvního dítěte neprovdala

Důvod	Skupina 1 nedobrovolně svobodné matky	Skupina 2 liberální svobodné matky	Skupina 3 pragmatické svobodné matky	Neprovdané matky celkem
1.	sňatek odmítal partner (58 %)	sňatek je formalita (23 %)	nejistá budoucnost vztahu (29 %)	sňatek odmítal partner (26 %)
2.	nejistá budoucnost vztahu (17 %)	nechtěla se vdávat těhotná (17 %)	sňatek odmítal partner (19 %)	nejistá budoucnost vztahu (21 %)
3.	partner byl ženatý (14 %)	nejistá budoucnost vztahu (15 %)	manželství nepřináší žádné výhody (15 %)	sňatek je formalita (12 %)

Zdroj: Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006, SOÚ AV ČR.

Poznámka: N=294. Tabulka udává tři nejčastější důvody. Hodnota v závorce ukazuje podíl žen, který tento důvod zvolily jako nejdůležitější. Dopočet do 100 % tvoří další uváděné důvody.

Skupina 3: Pragmatické svobodné matky

Třetí skupina neprovdaných matek je charakteristická nestabilitou partnerského vztahu v době kolem narození prvního dítěte. Tato skupina matek nejsilněji deklarovala, že důvodem, proč se neprovdaly za otce svého prvního dítěte, byla nejistota ohledně budoucnosti vztahu. Přestože podobně jako první skupina neprovdaných matek uváděly, že manželství odmítal partner, samy na rozdíl od nedobrovolně svobodných matek nebyly manželství rovněž příliš nakloněny. Souhlasily s tím, že manželství představuje zbytečnou instituci, která nepřináší žádné výhody. Navíc ještě zdůrazňovaly, že být neprovdanou matkou je finančně výhodnější, než se vdát, a že manželství znamená ztrátu svobody a nezávislosti. Souhlasily i s tím, že svatba je příliš nákladná. Do této skupiny s nejméně pozitivním pohledem na užitečnost manželství se řadilo 37 % neprovdaných matek. I když většina z nich žila v době narození prvního dítěte v nesezdaném soužití (59 %), jejich podíl byl o něco nižší než v předchozí skupině (67 %).

Tabulka 2 shrnuje tři nejčastější důvody, které považovaly jednotlivé skupiny neprovdaných matek za nejvýznamnější. Zatímco pro většinu nedobrovolně svobodných matek představoval nejsilnější důvod, proč nevstoupily do manželství, nesouhlas partnera, v dalších skupinách byly nejdůležitější důvody více rozmanité. Celkově však neprovdané matky svoji rodinnou situaci zdůvodňovaly především nejistou společnou budoucností a nesouhlasem partnera se sňatkem. Menší důraz kladly na důvody týkající se zvažování výhod a nevýhod manželského svazku.

Sociální charakteristiky skupin neprovdaných matek

Dále nás zajímalo, zda se tyto skupiny neprovdaných matek vyznačují odlišnými sociálnědemografickými charakteristikami. Liší se podle vzdělání, věku při narození prvního dítěte, vzdělání partnera (otce prvního dítěte)? Jaká je jejich současná rodinná situace?

Tabulka 3. Sociální charakteristiky skupin neprovdaných matek

	Skupina 1 nedobrovolně svobodné matky	Skupina 2 liberální svobodné matky	Skupina 3 pragmatické svobodné matky	Celkem
vzdělání ženy				
základní	21,3	8,9	17,9	15,9
střední bez maturity	48,3	40,6	44,6	44,4
střední s maturitou	29,2	40,6	32,1	34,1
vysokoškolské	1,1	9,9	5,4	5,6
N (100%)	89	101	112	302
vzdělání muže				
základní	11,0	3,3	7,1	6,9
střední bez maturity	57,5	45,1	46,9	49,2
střední s maturitou	23,3	36,3	28,6	29,8
vysokoškolské	8,2	15,4	17,3	14,1
N (100%)	73	91	98	262
současné rodinné uspořádání				
nesezdané soužití s otcem dítěte	5,6	28,7	22,5	19,6
vdaná s otcem dítěte	2,2	33,7	17,1	18,3
žije s jiným partnerem	16,9	6,9	10,8	11,3
žije sama	75,3	30,7	49,5	50,8
N (100%)	89	101	111	301

Zdroj: Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006, SOÚ AV ČR.

Uváděné důvody svobodného mateřství významně souvisí s věkem ženy při narození prvního dítěte a se vzděláním.⁵ „Nedobrovolně svobodné“ matky měly první dítě průměrně v mladším věku (22,6 let). Nejstaršími matkami byly liberální svobodné matky (24,5 let). Neprovdané matky zdůrazňující pragmatickou motivaci porodily první dítě v průměru ve 23,6 letech. Nejvyšší podíl žen se základním vzděláním a vyučených a naopak nejméně vysokoškoláček je ve skupině nedobrovolně svobodných matek (tabulka 3). Mezi neprovdanými ženami, které nepovažují za důležité uzavřít manželství, i když pokládají vztah za relativně stabilní (tj. liberální svobodné matky), je naopak relativně nejvyšší podíl žen s vysokoškolským vzděláním a se středoškolským vzděláním s maturitou. Naproti tomu vzdělání žen zdůrazňujících nejisté vyhlídky partnerského vztahu a malé výhody plynoucí z manželství (pragmatické svobodné matky) se přibližuje průměrné vzdělanostní struktuře neprovdaných matek jako celku. V případě vzdělání otce dítěte jsou rozdíly méně výrazné. Vzorec závislosti ale zůstává obdobný: nejvyšší podíl mužů s velmi nízkým vzděláním a nejméně vysokoškoláků je mezi otci dítěte nedobrovolně svobodných matek. Soudě podle výpovědí neprovdaných žen, nejdůležitější se stavěly k uzavření manželství muži s nízkým vzděláním. Data z výzkumného šetření SEPM neprokázala, že by některý typ motivace mateřství mimo manželství byl charakteristický spíše pro ženy žijící ve větších městech a jiný pro ženy žijící ve středně velkých či menších sídlech.

Jaká byla další budoucnost matek, které byly při porodu svého prvního dítěte neprovdané? Jaký podíl z nich vstoupil do manželství až po narození dítěte? V době, kdy probíhal výzkum, bylo 18 % žen, které porodily první dítě mimo manželství, vdaných za otce svého dítěte. V nesezdaném soužití s otcem prvního dítěte žilo 19 % neprovdaných matek. Rodinná situace se přitom v jednotlivých skupinách neprovdaných matek lišila. Z tabulky 3 je rovněž patrné, že důvody, kterými vysvětlovaly neprovdané matky svoji rodinnou situaci v době narození prvního dítěte, se odráží i v následné rodinné dráze a ovlivňují šanci, zda budou žít v době výzkumu s otcem dítěte, ať už v nesezdaném nebo sezdaném svazku. Nejmenší šanci, že vstoupí do manželství, měly nedobrovolně svobodné matky (2 %). Naopak třetina žen, které považovaly před narozením prvního dítěte sňatek spíše za formalitu, byla v době sběru dat za otce svého prvního dítěte provdána a téměř stejný podíl z nich žil s otcem prvního dítěte v neformálním svazku. Matky, které zdůrazňovaly nevýhody sňatku a považovaly partnerský vztah spíše za nejistý (pragmatické svobodné matky), žily v době výzkumného šetření s otcem svého dítěte v manželství v 17 % a v 22 % mimo manželství. Je důležité upozornit, že tyto údaje zachycují rodinnou situaci v době výzkumu, přičemž doba, která uplynula od narození prvního dítěte do okamžiku sběru dat, se může pohybovat od 0 do 10 let. Je proto možné, že některé z dotázaných žen manželství ještě v budoucnu uzavřou. Naopak některé z žen, které manželství uzavřely, už se mohly stihnout rozvést apod.

Ideální partnerské uspořádání

Jak si neprovdané matky představují ideální uspořádání rodinného života? Viděli jsme, že některé z žen, které byly při narození prvního dítěte neprovdané, uzavírají manželství později. Tato skutečnost naznačuje, že ne všechny neprovdané matky zcela odmítají instituci manželství. Z výzkumů zaměřených na postoje k různým formám partnerského uspořádání vyplývá, že ačkoli roste tolerance k netradič-

ním formám rodinného a partnerského uspořádání, česká společnost stále vysoce preferuje manželství (byť stále častěji po předchozím nesezdaném soužití na zkoušku). Dlouhodobému nesezdanému soužití dává podle výzkumu PPA z roku 2002 přednost jen 7 % dotázaných [Hamplová 2003]. Přestože platí, že mladá generace zastává méně tradiční postoje týkající se rodinného chování než příslušníci starších věkových skupin, i převážná část mladých lidí považuje nesezdané soužití za přechodný stav před vstupem do manželství a dlouhodobý neformální svazek upřednostňuje jen menšina z nich [Fialová a kol. 2000; Paloncyová 2002]. Zajímalo nás proto, jak si ideální partnerské uspořádání představují ženy, které porodily první dítě jako neprovdané.⁶

Překvapujícím zjištěním je, že většina neprovdaných matek považuje za ideální partnerské uspořádání život v manželství, a to po předchozím společném nesezdaném soužití „na zkoušku“, a že se jejich podíl významně neliší napříč identifikovanými skupinami (tabulka 4). Dlouhodobé nesezdané soužití pokládá za ideální formu partnerského soužití jen pětina neprovdaných matek. To, že neprovdané matky přikládají manželství vysokou hodnotu, dokládají i některé zahraniční studie. Ukazují, že zvláště neprovdané matky z nízkých sociálních vrstev si cení manželství velmi vysoko. Zároveň ale spojují uzavření sňatku s očekáváním vzestupné sociální mobility a podmiňují ho zárukou ekonomického zajištění ze strany muže. V situaci, kdy otec dítěte nemá stabilní zaměstnání a dostatečný příjem, zůstávají proto raději svobodné a sňatek odkládají [Walter 2001; Edin 2000]. Naopak neprovdané matky s vyšším vzděláním sice kladou větší důraz na snahu udržet si vlastní nezávislost a přiklánějí se k tomu, že manželství je zastaralou institucí, ale přesto manželství a jeho výhody úplně nezavrhnou. Naopak právě neprovdané matky s vysokoškolským vzděláním mají ve srovnání s ženami s nižším vzděláním větší šanci, že do manželství vstoupí později [Polášek 2006]. Těhotenství a narození potomka přestává být pro mnohé dostatečným motivem k uzavření manželství.⁷ Nesezdané soužití

Tabulka 4. Představy neprovdaných matek o ideálním partnerském životě

	Skupina 1 nedobrovolně svobodné matky	Skupina 2 liberální svobodné matky	Skupina 3 pragmatické svobodné matky	Celkem neprovdané matky
být bez partnera	3,7	3,0	2,8	3,1
mít partnera, ale nebydlet s ním dohromady	12,2	6,1	15,1	11,1
nejprve spolu žít, později se vzít	57,3	56,6	56,6	56,8
žít spolu, ale nevstoupit do manželství	14,6	24,2	23,6	21,3
žít v manželství bez předchozího soužití na zkoušku	12,2	10,1	1,9	7,7
N (100%)	82	99	106	287

Zdroj: Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006, SOÚ AV ČR.

„na zkoušku“ již není vyhrazeno jen bezdětným párům, ale řada párů prodlužuje „zkušební dobu“ i poté, co se stali rodiči. Přímé manželství (tj. manželství bez předchozího nesezdaného soužití) upřednostňuje téměř 8 % neprovdaných matek. Nejnižší preferenci přímého manželství vyslovují ženy, patrně ovlivněny svými životními zkušenostmi, které si nebyly jisté společnou budoucností s otcem dítěte.

Závěr

Cílem této stati bylo ukázat diferenciaci postojů neprovdaných matek k manželství. Analýza identifikovala tři typy motivací svobodného mateřství: 1) nedobrovolně svobodné, mezi nimiž převažují osamělé matky, 2) liberální svobodné matky žijící v relativně stabilním vztahu, které považují manželství za zbytečnou formalitu, a 3) pragmatické svobodné matky s nestabilním a nejistým vztahem, které kladou důraz na nevýhodnost manželství. Důvody, proč nevstoupily před narozením dítěte do manželství, se neliší jen v závislosti na tom, zda neprovdané matky žily s otcem dítěte v nesezdaném soužití nebo zda se jednalo o osamělé svobodné matky, ale liší se i uvnitř skupiny nesezdaně žijících žen. Zatímco část z nich klade na první místo nedůvěru v budoucnost partnerského vztahu a vyzdvihuje nevýhodnost a zbytečnost manželství, další skupina matek žijící v relativně stabilním nesezdaném vztahu se staví k manželství mnohem méně negativně. Řada z nich přitom vstup do manželství odkládá až na dobu po narození dítěte. Příslušnost k jednotlivým skupinám neprovdaných matek úzce souvisí s vyšší vzdělání ženy, věkem ženy při narození dítěte a má výrazný dopad na další rodinnou dráhu žen.

Zjištění šetření SEPM nepotvrzují, že by růst mimomanželské plodnosti mohl být plně připisován změnám hodnotových orientací a rozšiřování oblíbenosti nesezdaných soužití. Naopak naznačují, že velká část neprovdaných matek pohlíží na manželství pozitivně a považuje ho za ideální formu partnerského uspořádání. O tom, že zcela manželství nezatracují, svědčí i to, že nejčastějším důvodem, kterým neprovdané matky vysvětlovaly, proč nevstoupily do manželství před narozením prvního dítěte, nebylo odmítání instituce manželství jako takové, ale spíše to, že si nebyly jisté budoucností vztahu a že se sňatkem nesouhlasil partner. Nárůst mimomanželské plodnosti proto patrně souvisí spíše než s úplným odmítáním manželství s oslabením snahy legitimizovat narození dítěte sňatkem. Je možné předpokládat, že mnohé páry, které by se dříve vzaly ještě před narozením dítěte, odkládají vstup do manželského stavu až na pozdější dobu (ať už z ekonomických důvodů, nejistoty nebo protože nepokládají uzavření manželství za důležité).

Mezi významné důvody mimomanželské plodnosti patří nejistá sociálněekonomická situace vrstev s nižším vzděláním a nízká schopnost málo kvalifikovaných mužů ekonomicky zajistit rodinu. Otázkou, která by si zasloužila pozornost dalšího zkoumání, jsou postoje mužů k manželství. Šetření SEPM se zaměřovalo pouze na ženy, a proto nevíme, jaké důvody by uváděli jejich partneři – „svobodní otcové“. Naše data, která jsou založena jen na výpovědích neprovdaných žen, nicméně naznačují, že nejméně ochotně se staví k manželství muži se základním vzděláním.

Poznámky

- 1 Sledovanými kvótami byl kraj, resp. NUTS, velikost místa bydliště, současný rodinný stav a vzdělání.
- 2 Otázka zněla: „Řekněte mi prosím, proč jste Vy sama nevstoupila před porodem Vašeho nejstaršího dítěte do manželství? Do jaké míry odpovídaly následující důvody Vaší tehdejší situaci? a) Manželství by Vám nepřineslo žádné výhody; b) Bylo to finančně výhodné; c) Uspořádání svatby bylo příliš nákladné; d) Sňatek odmítal Váš partner; e) Bála jste se, že byste přišla o svobodu a nezávislost; f) Předcházející manželství Vašeho partnera ještě nebylo ukončeno; g) Neměla jste partnera, h) Nebyla jste si jistá, jakou budoucnost má Váš vztah; i) Nechtěla jste se vdávat těhotná; j) Sňatek jste považovala za zbytečnou formalitu.“ Na výběr měly čtyři varianty odpovědi: rozhodně souhlasím, spíše souhlasím a rozhodně či spíše nesouhlasím.
- 3 S otcem dítěte žilo v době porodu prvního dítěte 51 % neprovdaných matek, 49 % žilo samo.
- 4 Do analýzy vstoupily odpovědi na výše uvedenou sadu deseti výroků. Byla použita metoda K-means cluster ve statistickém programu SPSS. Stanovení počtu klastrů bylo vedeno jednak požadavkem, aby byl rozptyl vzdáleností jednotlivých případů od středu klastru co nejnižší, a zároveň, aby počet případů spadajících do jednotlivých klastrů byl dostatečný pro další analýzu.
- 5 Údaje o nejvyšším dosaženém vzdělání se vztahují k situaci v době sběru dat a nikoli k situaci v době narození prvního dítěte.
- 6 Otázka zněla: „Jak si představujete ideální partnerský život? a) Být bez partnera; b) Mít partnera, ale nebydlet s ním dohromady; c) Nejprve spolu žít, později se vzít; d) Žít spolu, ale nevstoupit do manželství; e) Žít v manželství bez předchozího soužití na zkoušku.“
- 7 Např. Vašková [2006] dokumentuje oslabení snahy legitimizovat narození dítěte sňatkem u specifické skupiny mladistvých matek. Zatímco na počátku 90. let se do manželství narodilo 83,4 % dětí osmnáctiletých matek a v případě žen o rok starších 90 %, v roce 2003 se podíl dětí narozených do manželství snížil na 16 % u osmnáctiletých a v případě devatenáctiletých matek na 27 % [Vašková 2006].

Literatura

- Edin, K. 2000. „What Do Low-Income Single Mothers Say about Marriage?“ *Social Problems* 47 (1): 112-133.
- Fialová, L. a kol. 2000. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Slon.
- Friedman, D., M. Hechter, S. Kanazawa. 1994. „A Theory of the Value of Children.“ *Demography* 31(3): 375-401.
- Hamplová, D. 2003. „Preferované partnerské uspořádání: sociodemografické a hodnotové rozdíly.“ *Demografie* 45 (3):166-175.

- Hamplová, D., B. Řeháková. 2006. „Mimomanželská plodnost: individuální charakteristiky žen a vliv regionu.“ Pp. 26-39 in D. Hamplová (ed.), *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie 06/05. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Chaloupková, J. 2006. „Neprovdané matky: základní data z výzkumného šetření Sociální a ekonomické podmínky mateřství 2006.“ Pp. 10-13 in D. Hamplová (ed.), *Nemanželská plodnost: její rizika a sociální podmínky*. Informační bulletin. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Katrňák, T. 2006. „Kdo jsou svobodné matky v české společnosti?“ Pp. 45-55 in J. Kocourková, L. Rabušic (eds.), *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta.
- Lesthaeghe, R., J. Surkyn. 2002. *New Forms of Household Formation in Central and Eastern Europe: Are they related to newly emerginig Value Orientation?*. Interuniversity paper in demography. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Nývlt, O., P. Šalamounová. 2004. „Mimomanželská plodnost v České republice.“ *SDA Info VII (1)*: 1-5.
- Palonciová, J. 2002. *Rodinné chování mladé generace*. Závěrečná zpráva z Biografického výzkumu mladé generace 2002. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- Polášek, V. 2006. „Nevdané matky a co je čeká.“ Pp. 40-75 in D. Hamplová (ed.), *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:05. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Rychtaříková, J. 2003. „Diferenční plodnost v České republice podle rodinného stavu a vzdělání v kohortní perspektivě.“ Pp. 41-83 in D. Hamplová, J. Rychtaříková, S. Pikálková, *České ženy. Vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: Sociologický ústav.
- Rychtaříková, J. 2006. „Být svobodnou matkou v České republice.“ Pp. 20-44 in J. Kocourková, L. Rabušic (eds.), *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta.
- Šalamounová, P., G. Šamanová. 2005. „Plodnost z hlediska legitimacy v regionálním pohledu.“ *SDA Info VII (2)*: 6-9.
- Šalamounová, P., G. Šamanová. 2006. „Co víme o českých neprovdaných matkách?“ Pp. 3-8 in D. Hamplová (ed.), *Nemanželská plodnost: její rizika a sociální podmínky*. Informační bulletin. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šalamounová, P., O. Nývlt. 2006. „Mimomanželská plodnost – současné trendy v Evropě a v České republice.“ Pp. 118-40 in: D. Hamplová, P. Šalamounová, G. Šamanová. *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Soukupová, E., P. Sunega. 2006. „Manželství nebo nesezdané soužití: Analýza finanční výhodnosti různých forem soužití.“ Pp. 15-27 in D. Hamplová (ed.), *Nemanželská plodnost: její rizika a sociální podmínky*. Informační bulletin. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- Van de Kaa, D. J. 1987. „Europe's Second Demographic Transition“. *Population Bulletin* 42 (1): 3-57.
- Vašková, R. 2006. „Rozhodovací procesy náctiletých matek vedoucí k volbě časného rodičovství“. Pp. 79-117 in D. Hamplová, P. Šalamounová, G. Šamanová (eds.) *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Walter, M. R. 2001. „High Hopes: Unwed Parent's Expectations about Marriage“. *Children and Youth Services Review* 23 (6/7): 457-484.
- Zeman, K. 2006. „Mimomanželská plodnost v České republice – demografická analýza“. Pp. 14-25 in D. Hamplová. (ed.), *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Sociologické studie/Sociological Studies 06:05. Praha: Sociologický ústav AV ČR.